

АСАБЛІВАСЦІ ПРАЦЫ БЕЛАРУСКАГА ДЗЯРЖАЎНАГА АРХІВА–МУЗЕЯ ЛІТАРАТУРЫ І МАСТАЦТВА ПА КАМПЛЕКТАВАННІ ДАКУМЕНТАМІ З АРХІВАЎ БЕЛАРУСКАЙ ЭМІГРАЦЫІ

Н. С. Гардзіенка

*Установа “Беларускі дзяржаўны архіў-музей літаратуры і мастацтва”,
вул. Кірылы і Мяфодзія, 4, 220030, г. Мінск, Беларусь,
nhardzijenka@gmail.com*

Другая сусветная вайна мела адным з сваіх доўгатэрміновых вынікаў з’яўленне на мапе свету дзясяткаў асяродкаў беларускай эміграцыі. Уцекачы з Беларусі не толькі вывозілі з сабою на чужыну каштоўныя рэчы і дакументы, але і цягам свайго жыцця ў той ці іншай краіне стваралі літаратурныя, мастацкія, музычныя творы, засноўвалі беларускія арганізацыі, ладзілі тыя ці іншыя мерапрыемствы з мэтай папулярызацыі Беларусі і беларускай культуры. У працэсе гэтай дзейнасці ствараліся адмысловыя асабістыя і грамадскія архівы эміграцыі, змест якіх не можа не цікавіць метраполію, паколькі замежныя суродзічы з’яўляюцца часткай беларускай нацыі. Беларускі дзяржаўны архіў–музей літаратуры і мастацтва з’яўляецца фактычна адзінай архіўнай установай Беларусі, якая мэтанакіравана збірае архівы беларускай эміграцыі і мае ў гэтай справе відавочныя поспехі. Аналізу складанасцей гэтай дзейнасці і прысвечаны даклад.

Ключавыя словы: беларуская эміграцыя; архівы беларускай эміграцыі; камплектаванне.

ОСОБЕННОСТИ РАБОТЫ БЕЛОРУССКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО АРХИВА–МУЗЕЯ ЛИТЕРАТУРЫ И ИСКУССТВА ПО КОМПЛЕКТОВАНИЮ ДОКУМЕНТАМИ ИЗ АРХИВОВ БЕЛОРУССКОЙ ЭМИГРАЦИИ

Н. С. Гордиенко

*Учреждение «Белорусский государственный архив-музей литературы и искусства», улица Кирилла и Мефодия, 4, 220030, г. Минск, Беларусь,
nhardzijenka@gmail.com*

Одним из долговременных результатов Второй мировой войны стало появление на карте мира десятков сообществ белорусских эмигрантов. Беженцы из Беларуси не только увозили с собой ценности и документы, но и на протяжении своей жизни в той или иной стране создавали литературные, художественные, музыкальные произведения, создавали белорусские организации, проводили различные мероприятия для популяризации Беларуси и белорусской культуры. В процессе этой деятельности были созданы личные и общественные архивы эмиграции, содержание которых не может не интересовать метрополию, поскольку иностранные сородичи являются частью белорусской нации. Белорусский государственный архив–музей литературы и искусства — фактически единственное архивное учреждение в Беларуси, которое целенаправленно собирает архивы белорусской эмиграции и добилось в этом очевидного прогресса. Аналізу складанасцей гэтай дзейнасці і прысвечаны даклад.

Ключевые слова: белорусская эмиграция; архивы белорусской эмиграции; комплектование.

THE ACTIVITY OF THE BELARUSIAN STATE ARCHIVES–MUSEUM OF LITERATURE AND ARTS ON THE ACQUISITION OF DOCUMENTS FROM THE ARCHIVES OF THE BELARUSIAN EMIGRATION

N.S. Hardziyenka

*Institution “Belarusian state archive-museum of literature and art”,
Cyril and Methodius Street, 4, 220030, Minsk, Republic of Belarus, ,
nhardzijenka@gmail.com*

One of the long-term results of World War II was the appearance on the world map of dozens of communities of Belarusian emigrants. Refugees from Belarus not only took with them valuables and documents, but also throughout their lives in different countries created literary, artistic, musical works, created Belarusian organizations, did various activities to popularize Belarus and Belarusian culture. In the course of this activity, emigrants created personal and public archives, the content of which must be of interest to the metropolis, since foreign Belarusians are a part of the Belarusian nation. The Belarusian State Archives–Museum of Literature and Art is actually the only archival institution in Belarus that collects archives of the Belarusian emigration and has made obvious progress in this. This report is dedicated to the analysis of the difficulties of this activity.

Key words: Belarusian emigration; archives of Belarusian emigration; acquisition.

Другая сусветная вайна мела адным з сваіх доўгатэрміновых вынікаў з’яўленне на мапе свету дзясяткаў асяродкаў беларускай эміграцыі. Уцекачы з Беларусі не толькі вывозілі з сабою на чужыну каштоўныя рэчы і дакументы, але і цягам свайго жыцця ў той ці іншай краіне стваралі літаратурныя, мастацкія, музычныя творы, засноўвалі беларускія арганізацыі, ладзілі тая ці іншыя мерапрыемствы з мэтай папулярызацыі Беларусі і беларускай культуры. У працэсе гэтай дзейнасці ствараліся адмысловыя асабістыя і грамадскія архівы эміграцыі, змест якіх не можа не цікавіць метраполію, паколькі замежныя суродзічы з’яўляюцца часткай беларускай нацыі.

Беларускі дзяржаўны архіў–музей літаратуры і мастацтва з’яўляецца фактычна адзінай архіўнай установай Беларусі, якая мэтанакіравана збірае архівы беларускай эміграцыі і мае ў гэтай справе відавочныя поспехі. Пра іх досыць рэгулярна з’яўляюцца публікацыі [1, 2, 3], таму ў гэтым артыкуле найбольш спынімся на складанасцях камплектавання. А для гэтага неабходна перш прааналізаваць асаблівасці зместу, размяшчэння і выяўлення эміграцыйных дакументаў.

Паводле зместу збораў дакументаў беларускай эміграцыі можна традыцыйна вылучыць архівы прыватных асобаў (пісьменнікаў, кампазітараў, мастакоў, грамадскіх дзеячаў і інш.) і архівы арганізацый. Аднак даволі часта можна сустрэць зборы мяшаныя. Калі дзеяч на працягу свайго жыцця кіраваў той ці іншай арганізацыяй, як правіла, адпаведныя

дакументы заставаліся ў яго прыватным архіве. Так, прыкладам, у дакументах гісторыка і грамадскага дзеяча Аўгена Каханоўскага (Калубовіча) захоўвалася частка архіва Рады БНР з часу яго кіравання сакратарыятам замежных спраў. Таксама фінансавыя дакументы тае ж Рады захоўваліся ў сакратароў фінансаў Віталія Кажана ды Васіля Русака. Сярод дакументаў пісьменніка Юркі Віцьбіча можна знайсці дакументы створанага ім літаратурнага згуртавання “Шыпшына”, сярод папераў гісторыка Янкі Запрудніка — частку архіва газеты “Бацькаўшчына”, сакратаром якой ён быў у 1950–х гг. І такіх прыкладаў багата.

Паводле месцаў захоўвання эміграцыйных архівы можна падзяліць на тых, што захоўваюцца ў прыватных руках, у эміграцыйных інстытуцыях і ў афіцыйных архіўна-бібліятэчных установах розных краін. Сярод апошніх можна вылучыць найбуйнейшыя зборы беларускіх эміграцыйных дакументаў у Нацыянальным архіве і бібліятэцы Канады (фонды пісьменнікаў Кастуся Акулы, Міколы Сільвановіча, Сяргея Хмары, гісторыка Янкі Садоўскага, грамадскай дзячкі Раісы Жук–Грышкевіч і інш.) [4], у Нью–Ёркскай публічнай бібліятэцы (калекцыя беларускіх эміграцыйных выданняў, перададзеная Вітаўтам і Зорай Кіпелямі, дакументы Беларускага інстытута навукі і мастацтва (Нью–Ёрк) і інш.), у Александрыйскай бібліятэцы Ратгерскага ўніверсітэта (дакументы пісьменніка Янкі Золака, грамадскага дзеяча Івана Касяка і інш.), у Цэнтры даследаванняў гісторыі іміграцыі пры Універсітэце Мінесоты ў Мінеапалісе (дакументы грамадскіх дзеячаў Вітаўта Кіпеля, Раісы Жук–Грышкевіч, Вацлава Пануцэвіча, Васіля Пунтуса і інш.) [5]. У шэрагу іншых бібліятэк і архіваў захоўваюцца дакументы паасобных эміграцыйных дзеячаў і арганізацый. Большасць з гэтых дакументаў апрацаваныя, маюць вопісы і даступныя для даследчыкаў. У перспектыве (пры наяўнасці сродкаў) магчыма было б весці перамовы пра атрыманне электронных копіяў беларускіх дакументаў з гэтых устаноў.

Больш складаная сітуацыя з архіўнымі зборамі ўласна беларускіх грамадскіх архіўных інстытуцый. Сярод тых, што назапашвалі дакументы розных дзеячаў і арганізацый можна назваць Беларускі інстытут навукі і мастацтва, Беларускую фундацыю Крачэўскага, царкву Св. Еўфрасінні Полацкай у Саўт–Рыверы (Нью–Джэрсі) [6], сабор Св. Кірылы Тураўскага ў Брукліне (Нью–Ёрк), Беларускую бібліятэку імя Ф. Скарыны (Лондан) [7]. Праблема большасці згаданых інстытуцый у тым, што збіраючы архівы, яны не былі здольныя забяспечыць не толькі іх кваліфікаваную апрацоўку, але часта і належныя ўмовы для захавання дакументаў. У царкве Св. Еўфрасінні Полацкай і ў Беларускай фундацыі Крачэўскага цягам доўгага часу дакументы захоўваліся ў падвалах, якія залівала вада. У

выніку частка архіваў была значна пашкоджаная і яе не ўдалося ўратаваць. Вялікай праблемай з'яўляецца тое, што перададзеныя ў згаданыя інстытуцыі архівы дасення не разабраныя і няма дакладнай інфармацыі пра склад тых дакументаў. Цягам апошніх гадоў апрацоўкай дакументаў пачала займацца Беларускае фондацыя Крачэўскага, часткова паспрабавала вырашыць гэтую праблему і Беларускае бібліятэка імя Ф. Скарыны ў Лондане, аднак пакуль не надта паспяхова.

Радыкальныя крокі ў дачыненні да захаваных архіваў былі зроблены ў апошнія гады ў царкве Св. Еўфрасінні Полацкай у Саўт–Рыверы (між іншага, ці не самай закрытай для даследчыкаў установе). Пасля аналізу стану захаванасці дакументаў камісія пад кіраўніцтвам гісторыка Янкі Запрудніка прыняла рашэнне большасць архіваў перадаць у спецыяльна прызначаныя для іх захавання ўстановы. Асноўную частку маюць аддаць у Александрыйскую бібліятэку Ратгерскага ўніверсітэта, а некаторыя дакументы, у прыватнасці, частка архіва пісьменніка Юркі Віцьбіча, некаторыя скаўцкія рэчы, дакументы і выданні былі перасланыя ў наш Беларускі дзяржаўны архіў–музей літаратуры і мастацтва.

Найбольш рацыянальна абышоўся з сабранымі ў яго архівамі паасобных творчых дзеячаў Беларускі інстытут навукі і мастацтва. Яшчэ ў 1990–х частку сваіх збораў ён перадаў у Нью–Ёркскую публічную бібліятэку, але ці не найбольшая колькасць дакументаў на працягу апошніх дзесяцігоддзяў скіроўвалася ў наш архіў–музей. У выніку былі створаны фонды пісьменнікаў Уладзіміра Дудзіцкага, Міхася Кавыля, Алеся Салаўя і інш. дзеячаў. [8]

Архіў–музей вядзе сталую працу па пытаннях кансультавання ў апрацоўцы дакументаў (як у выпадку з Беларускай фондацыяй Крачэўскага і Бібліятэкай імя Ф. Скарыны), або па справах атрымання рэдкіх эміграцыйных выданняў з калекцыі дубляў (найбольш з Фондацыяй).

Нягледзячы на існаванне адмысловых інстытуцый, якія збіралі архівы, найбольшая частка архіўнай спадчыны эмігрантаў засталася ў руках прыватных асобаў. Некаторыя дзеячы, прыкладам, пісьменнік Масей Сяднёў, гісторык Янка Запруднік, бібліёграфы і грамадскія дзеячы Зора і Вітаўт Кіпелі і некаторыя іншыя, ад 1990–х сталі перасылаць і перадаваць свае архівы ў Беларусь (БДАМЛМ). Аднак значная частка дакументаў застаецца сёння ў нашчадкаў эмігрантаў, якія часта мала клапацяцца пра яе лёс. Вядома багата выпадкаў, калі архівы бацькоў проста знішчаліся. Адзін з яркавых прыкладаў — архіў беларускага мастака Міхася Наўмовіча з Францыі, які пасля яго смерці быў вынесены на сметнік.

Архіў–музей, як і ў выпадку з нашымі патэнцыйнымі фондаўтваральнікамі ў Беларусі, намагаецца весці перамовы з уласнікамі

дакументаў у замежжы. Дзякуючы гэтаму былі атрыманыя дакументы Сакрата Яновіча і Юрыя Туронка з Польшчы, Дзмітрыя Касмовіча з Германіі (захоўваліся ў Згуртаванні беларусаў свету “Бацькаўшчына”) і інш. На жаль, даволі часта ўласнікі адмаўляюцца ад кантактаў наконт сваіх або бацькоўскіх дакументаў. Прычынамі з’яўляецца або нежаданне браць на сябе клопат пра лёс архіваў, або недавер да Беларусі як месца захавання. Прыкладам, цягам некалькіх гадоў намі вядуцца перамовы з сынам беларускай супрацоўніцы Радыё Свабода ў Мюнхене Галіны Руднік, у якой захоўваліся сярод іншага і дакументы яе цёткі — опернай спявачкі Барбары Вержбаловіч. Гэта ўнікальныя дакументы да гісторыі беларускай музыкі міжваеннага і ваеннага часу. Аднак, пры тым, што сама Галіна Руднік пры жыцці абяцала перадаць гэтыя дакументы ў наш архіў–музей, перамовы з сынам пасля яе смерці (у 2017 г.) і дасення не далі выніку. Іншы выпадак — архіў мовазнаўцы Валянціны Пашкевіч у Канадзе. З яе сынам першапачаткова вёў перамовы БІНІМ і атрымаў абяцанне на перадачу дакументаў, аднак гэтая перадача ўвесь час адкладалася. Пазней мы паспрабавалі наладзіць перамовы праз беларускую амбасаду ў Канадзе. Аднак і гэты шлях аказаўся беспаспяховым. Лёс тых дакументаў дасення застаецца нявысветленым. І прыкладаў такіх няўдачаў, на жаль, багата.

Найбольш эфектыўнымі ў камплектаванні архіва–музея дакументамі беларускай эміграцыі заўсёды былі асабістыя кантакты з уласнікамі дакументаў. Толькі пры наяўнасці поўнага даверу не столькі да архіва–музея як установы, як да канкрэтных людзей, якія ў ёй працуюць, можна разлічваць на поспех. Так, без наладжвання асабістых кантактаў не было б у архіве–музеі фондаў Масаея Сяднёва, Сакрата Яновіча, Юрыя Туронка, дакументаў сям’і Вітаўта і Зоры Кіпеляў, Янкі Запрудніка і інш. Без добрых адносінаў з архівістам БІНІМа Лявонам Юрэвічам, у Беларусь не трапіла б не толькі значная колькасць дакументаў самога Інстытута, яго колішняга кіраўніка Вітаўта Тумаша, літаратурнага крытыка Антона Адамовіча, пісьменніка Юркі Віцьбіча і інш, але не трапілі б ў архіў–музей і аўтографы Янкі Купалы і Уладзіміра Жылкі [9].

Аднак нават пры наяўнасці згаданага даверу, у ўласнікаў архіваў часта спрацоўвае страх у дачыненні нават не да ўстановы, а да дзяржавы цалкам. У эміграцыйным асяроддзі даволі трывалыя дасення стэрэатыпы пра магчымасці знішчэння дакументаў у беларускіх архівах. І пераадолець гэтыя стэрэатыпы вельмі складана.

Часта ўласнікі дакументаў у імкненні забяспечыць іх захаванасць, дзеляць свае зборы паміж рознымі інстытуцыямі. Так дакументы з архіваў Янкі Запрудніка, акрамя як у нашым архіве–музеі, захоўваюцца таксама ў Беларускай фундацыі Крачэўскага і Александрыйскай бібліятэцы

Ратгерскага ўніверсітэта. Дакументы пісьменніка Юркі Віцьбіча зберагаліся і ў Фундацыі, і ў сховах царквы Св. Еўфрасінні Полацкай, і ў БНІМе. Дакументы пісьменніка Кастуся Акулы расцярушаныя паміж Канадай, ЗША і Вялікабрытаніяй. Наш фондаўтваральнік Вітаўт Кіпель значную частку сваіх дакументаў аддаў таксама ў Цэнтр даследаванняў гісторыі іміграцыі ў Мінеаполісе. Гэтая расцярушанасць, безумоўна, стварае дадатковыя складанасці для даследнікаў.

Акрамя выяўлення і перамоваў з уласнікамі дакументаў, важнай праблемай для камплектавання архіва–музея дакументамі эміграцыі з’яўляецца ўласна перапраўка дакументаў у Беларусь. І гэта не толькі праблема перасячэння мяжы і афармлення мытных дакументаў, але і складанасці фізічнага транспартавання вялікіх комплексаў дакументаў. Найчасцей яна вырашаецца добрай воляй саміх фондаўтваральнікаў праз выкарыстанне паслугаў пошты. Аднак гэта дастаткова дарагі шлях, які сёння дадаткова ўскладняецца абмежаваннем вагі для пасылак у Беларусь. Часам удаецца некаторыя дакументы перавозіць з дапамогай зацікаўленых фізічных асобаў — сябраў нашага архіва–музея. Цягам апошніх некалькіх гадоў быў наладзіўся яшчэ адзін канал перапраўкі дакументаў — дыпламатычная пошта. Дзякуючы кантактам з беларускім консульствам у Нью–Ёрку ўдалося атрымаць дзясяткі кілаграмаў беларускіх дакументаў з ЗША.

Нягледзячы на ўсе згаданыя складанасці, цягам апошніх дзесяцігоддзяў архіў–музей здолеў атрымаць на захаванне значную колькасць эміграцыйных дакументаў. У пэўным сэнсе паспрыяла актывізацыі гэтага працэсу заснаванне ў 2014 годзе навукова–творчай ініцыятывы “Цэнтр камплектавання і вывучэння дакументальнай спадчыны беларускага замежжа”, што дазволіла яшчэ больш прыцягнуць увагу патэнцыйных фундастваральнікаў. Цэнтр — гэта архіўная кансультацыйная і даследчая структура, прызначаная для садзейнічання выяўленню, захаванню, апісанню, вывучэнню і папулярызацыі дакументальнай спадчыны беларускага замежжа на базе Беларускага дзяржаўнага архіва–музея літаратуры і мастацтва.

Толькі ад моманту заснавання Цэнтра і да сёння ў архіў–музей паступілі значныя зборы беларускай эміграцыі з ЗША, Аўстраліі, Канады, дакументы беларускіх дзеячаў у Польшчы і інш. Сярод перададзенага — унікальныя калекцыі паштовак, значкоў, марак, медалёў і г.д. Разам атрыманае за апошнія гады з–за мяжы складае больш за паўсотні архіўных скрыняў. Цяпер ідзе працэс экспертызы каштоўнасці і навуковага апісання гэтых дакументаў.

Як бачым, праца па камплектаванні архіва–музея дакументамі беларускай эміграцыі мае пэўную спецыфіку ў параўнанні з камплектаваннем дакументамі айчынных дзеячаў літаратуры і мастацтва. Яе паспяховаму развіццю будзе спрыяць далейшае наладжванне і падтрыманне цесных стасункаў з уласнікамі архіваў і грамадскімі арганізацыямі, вырашэнне праблемаў транспартавання дакументаў, а таксама стварэнне атмасферы даверу да Беларусі на ўзроўні ўсяго беларускага замежжа.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. Запартыка Г. Дакументы беларускай эміграцыі ў фондах Беларускага дзяржаўнага архіва–музея літаратуры і мастацтва // Аўтограф. 2020. Вып. 1. С. 107—117.
2. Гардзіенка Н. Фонды беларусаў замежжа ў Беларускім дзяржаўным архіве–музеі літаратуры і мастацтва // Беларускі гістарычны часопіс. 2020. № 6. С. 26—36.
3. Гардзіенка Н. Фонды эміграцыйных дзеячаў у БДАМЛМ // Запісы БІНіМ. 2016. № 38. С. 501—504.
4. Гардзіенка Н. Канадзійская архіўная беларусіка // Запісы БІНіМ. 2019. № 41. С. 327—339.
5. Лабацэвіч І. Беларускія архівы ў штаце Мінесота // Запісы БІНіМ. 2013. № 36. С. 244—271.
6. Гардзіенка А. Архівы царквы Сьв. Эўфрасіньні Полацкай // Запісы БІНіМ. 2008. №31. С. 65—72.
7. Гардзіенка Н. Архівы Беларускай бібліятэкі й музея імя Францыска Скарыны ў Лёндане // Запісы БІНіМ. 2008. №31. С. 73—100.
8. Гардзіенка Н. Кароткі агляд новых паступленняў дакументаў беларускага замежжа // Аўтограф. 2020. Вып. 1. С. 117—134.
9. Гардзіенка Н. Фонды беларусаў замежжа ў Беларускім дзяржаўным архіве–музеі літаратуры і мастацтва // Беларускі гістарычны часопіс. 2020. № 6. С. 26—36.